

Kitab-ı Mukaddes'te ve Liturjide Mür ve Bizans Tasvir Sanatında Myrophoroi/Mür Taşıyan Kadınlar

Myrrh in the Bible and in the Liturgy and the Depiction of Myrrh Bearers/Myrophoroi in Byzantine Art

Hatice DEMİR

Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

hdemir@kastamonu.edu.tr

ORCID Numarası | ORCID Numbers: 0000-0002-5801-5841

Öz

Bu çalışma, iki ana başlık altında incelenmiştir. İlk bölümde liturjik bir buhur bitkisi olan mürün, tarihi süreç içerisinde çeşitli inançlarda yeri irdelenmiştir. Bu bölümde daha çok Kitab-ı Mukaddes'te mürün yeri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise Bizans resim sanatı içerisinde seçilen önemli örnekler, kendi aralarında karşılaştırılmış ve liturjinin sahne üzerindeki etkisi aktarılmaya çalışılmıştır.

En erken örnekleri 3. yüzyıla kadar uzanan Mür Taşıyan Kadınlar sahnesi gerek Bizans ve gerekse Hıristiyan sanatı içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Sanatın her alanında karşımıza çıkan sahne, liturjik olarak da önemli bir yere sahiptir. Vaftiz liturjisi ile dolaylı olarak kurulan bağlantı ile, sahne kilise resim programı içerisinde hem naratif hem de liturjik etki amaçlı düzenlenmiştir. Böylece kadın figürünün Hıristiyan sanatı içerisinde önemli bir yer edinmesini de sağlamıştır. Diğer taraftan kilise içerisinde, dekonelik görevinin ortaya çıkmasında, mür etkin rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Mür, Myrophoroi, Meryemler, Kitab-ı Mukaddes

Abstract

This article has been examined under two subtitles. In first part, myrrh, which is a liturgical incense plant, has been handled according to the various beliefs throughout the history. In this part, mostly the place of myrrh in the Bible emphasized. In second part, the important examples selected among Byzantine art were compared among themselves and their liturgical functions on the scene were tried to be emphasized.

The myrrh bearers/Myrophoroi scene, the earliest example of which date back to the 3rd century, has an important place both in Byzantine and Christian art. The scene which can be seen in every field of art, has also liturgical importance. With an indirect connection with baptismal liturgy, the scene was arranged both for liturgical and narrative effect in church painting program. Thus, the female figure adopted an important place in Christian art. On the other hand, the myrrh played an active role in the emergence of deaconess position in the hierarchy of church.

Key Words: Myrrh, Myrophoroi, Marys, the Bible

Giriş

Hem tıbbi hem de koku amaçlı kullanılan mür, İbranice bir kelime olan “*mor*”¹ dan gelir². Gerek çok ve gerekse tek tanrılı inançlar içerisinde bir buhur malzemesi olarak oldukça önemli bir yeri olan mür, günlük ağacı ile karıştırılır. Bunun nedeni, her iki buhurun aynı bitki familyasının, farklı türlerinden elde ediliyor olması ile ilgilidir. Her iki ağaç da *Burseracea* ağaç familyasından gelir. Günlük buhuru ya da olibanum; *Boswellia* ağacının gövdesinden akan açık sarı ve kokulu bir reçineden elde edilirken, mür; aynı familyaya ait *Boswellia* ağacının *Commiphora*³ (*Burseraceae*) türünden elde edilen reçineli bir buhur türüdür. *Commiphora* yani mürün anavatanı; Afrika, Arabistan ve Hindistan'dır⁴.

Tıbbi ve günlük amaçlı kullanımının yanı sıra dinî ritüellerde de önemli bir yeri olan mürün geçmişî oldukça eskilere dayanır. Varlığı MÖ. 4. yüzyıla kadar uzanan mür buhuru, ticareti için bir buhur kervan

¹ Eski Mısır'da ilaç olarak da kullanılan mür, Arapça ve İbranice acı anlamına gelen “mur” kelimesinden türemiştir (El Ashry vd. 2003, 163). Mürün tanımı için ayrıca bk. (Merrill ve Unger 1988).

² İbrani geleneklerinde mür geniş bilgi için bk. <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/8099-incense>

³ C. Habessinica türünden Afrika mürü, C. Mukul'dan ise gugulu diye bilinen mür türü elde edilir (Cooper ve Michie, 1991, 602-603).

⁴ Baeten vd. 2014, 1; Cooper ve Michie 1991, 602-603; Musselman 2007, 196.

Kitab-ı Mukaddes'te ve Liturjide Mür ve Bizans Tasvir Sanatında Myrophoroi/Mür Taşıyan Kadınlar

yolu güzergahı yapılacak kadar önemsenmiştir. Daha çok Doğu Arabistan Araplarının üstlendiği buhur ticareti⁵; Arabistan, Suriye, Filistin, Mısır'a kadar uzanmakta ve Asur, Babil, Pers, Yunan ve Roma toplumlarında görülmektedir⁶.

Farklı amaçlar için kullanılan mürün adına, ilk olarak MÖ. 3000'li yıllarda, Sümer tabletlerinde rastlanır. Sümer tabletlerinde; baharat, parfüm, yağ ve tatlı gibi kelimeler ile ifade edilen mür, Sümerli şair Ludingirra'nın, annesine yazdığı bir mektupta adı, devekuşu yumurtası kabuğundan imal edilmiş bir şişedeki parfüm olarak geçmektedir⁷.

Mür; erken dönemlerde, mumyalama sürecinde diğer reçineli tütsü ve buhurlar ile birlikte koruma amaçlı kullanılırken, daha sonra temizlik amaçlı da kullanılmıştır⁸. Tapınaklardaki dinî ritüellerde, tanrıları hoşnut etmek için yakılan buhurların daha sonra cenazelerde de ölü bedenini koruma amaçlı⁹ kullanıldığı bilinmektedir¹⁰.

Tarihi süreç içerisinde; mürün kullanım alanının geniş olmasının ilk nedenleri arasında antibiyotik etkisinin yanında uyuşturucu etkisinin de olması vardır. Birçok inanca ait tapınakta, uyuşturucu/entojenik özelliği nedeniyle, kehanette bulunmak amaçlı yapılan buhur karışımlarında kullanılmıştır.

Çok Tanrılı Dönemde Mürün Liturjideki ve Günlük Hayattaki Yeri

Çok tanrılı dönemde tütsüler/buhurlar 6 farklı amaç için kullanılmıştır. 1. Tanrılara adanan adak/kurban, 2. Kötü ruhları kovmak 3. Ölmüş insanların ruhları için 4. Yaşayan birinin onuruna 5. Bayram, tören kutlamalarında 6. Ziyafetlerde havayı ferah tutmak için¹¹.

Tanrılara Adanan Adak Kurban: Tapınaklarda; tanrıları hoşnut etmek için sunulan buhurlar, ölüm ritüelleri ve ölümden sonraki hayat ile yakından bağlantılıdır. Özellikle Romalılar ve Mısırlılar¹² tanrıların belli kokuları sevdiğine inanmışlardır¹³. Bu inanca göre ölülerin; tanrılar dünyasına¹⁴ yaptıkları yolculuk esnasında, güzel kokulu buhur dumanı, ruhlara rehberlik yapmakta ve tanrıları hoşnut ederek, cennet kapıları ruhlara açılmaktadır¹⁵.

Mür; Yunan, İskit ve Mısır tapınaklarında kehanet ile ilgili sunular ile de bağlantılı olmuştur¹⁶. Örneğin, Delphi Tapınağı'nda özel bir bölümde; mür, günlük ağacı, defne ve ban otu gibi bitkilerin karışımından elde edilen buhur dumanı ile çeşitli kehanetlerde bulunduğu dair bilgiler mevcuttur. Aynı uygulamayı, *kyphi* adı verilen özel bir karışım buhur ile Mısır'da Edfu Tapınağı'nda da görmek mümkündür. İskitlerin de buna benzer bir ritüele sahip olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde, İskit kült merkezlerinde yer alan özel bir bölümde ise, din adamlarının psikoaktif maddeler içeren bitkilerden elde

⁵ Bu ticaret ile ilgili olarak Kitab-ı Mukaddes, Yarattığı epizodu 37:25 bilgi verir; "Yemek yemek için oturduklarında, Gilat yönünden bir İsmaili kervanının geldiğini gördüler. Develeri kitre, pelesenk, laden yüklüydü. Mısır'a gidiyorlardı."

⁶ Atchley 1909, 30; Baeten vd. 2014, 1-2.

⁷ Ben-Yehoshua vd. 2012, 4.

⁸ Atchley 1909, 15.

⁹ Mür, tipta birçok ağrı ve iltihaplanmaya karşı anti-bakteriyel ve antiseptik etkili ilaçlarda kullanılmaktadır (El Ashry vd. 2003, s. 166).

¹⁰ Baeten vd. 2014, 1-2.

¹¹ Atchley 1909, 76.

¹² Çinlilerin de benzer bir buhur geleneği olduğu bilinmektedir. Özellikle tanrıların hoşnut etmek için çeşitli tahıl, sebze, kokulu çiçek ve hayvan yakma ritüellerinin varlığı kaynaklarda geçmektedir (Chang ve Scott 2017, 160). Japonlardaki benzer gelenek için ayrıca bk. (Moeran, 2009, 439-450).

¹³ Chang ve Scott 2017, 159; Evans 2002, 193.

¹⁴ Konu kapsamı ile bağlantılı olarak, mürün kutsiyetine dair çeşitli mitler mevcuttur. Plinius (23-35); Arabistan toprakları ile ilgili şu hikâyeyi anlatır; "Mina halkı reçineyi büyük bir gizlilik ve dinî ritüeller için toplardı. Ayrıca bu reçineyi toplayanlar, tütsü ve özellikle sığla ve mür ağaçları kutsal kabul edilirdi. Ağacı, çift kanatlı bir yılanın koruduğuna ve ağacın canlı ve ilahî bir niteliğe sahip olduğuna da inanılırdı." Tütsü ağacının canlı ve ilahî bir kan taşıdığına dair rivayetler de mevcuttur. Örneğin Mısır mitlerine ait bazı maji hikayelerine göre, Heru ağladığında gözyaşlarının döküldüğü yerden güzel kokulu bir ağaç çıkmaktadır. Buna benzer bir hikâye yine Greko-Romen mitlerinde yer alır. Hikâyeye göre; Apollo, Pers kralı Orkhamus'un kızı, Leucothoë'ye âşık olur. Orkhamus, yasak ilişkisini öğrenen kızının diri diri gömülmesini salık verir. Apollo, kızı kurtarmaz ama ölü bedeni üzerine nektar döker ve onu bir tütsü ağacına çevirir (Atchley 1909, 67-68).

¹⁵ Chang ve Scott 2017, 159; Hughes 2007, 58.

¹⁶ Greko-Romen toplumda tütsü kokularının, ilahî bir niteliğe sahip olduğuna inanılmıştır. Bu inanç, tek tanrılı dönemde de devam etmiştir. Süryani 12 Havari Doktrini'nde ki Pentekost ile ilgili referanslar bu bağlamda önemlidir. Doktrinde geçen ifadeye göre; Pentekost yani toplanti esnasında havariler esrarengiz bir ses duymuş ve üzerlerine yeryüzüne ait olmayan bir koku inmiştir (Atchley, 1909, s. 75).

edilen buhur dumanını teneffüs ederek kehanette buldukları rivayet edilmektedir¹⁷. Bu bağlamda, tapınak ritüellerinin ayrılmaz bir parçası olan buhur, Mısır tapınaklarında, tapınağın havasını tazelemek için de kullanılmıştır. Örneğin Plutarkhos (46-120) tapınaklarda, buhur sunusunun havayı tazelemek için kullanıldığına değinir¹⁸.

Eski Mısır'da “*bal*” kelimesi ile ifade edilen mürün, ruhani ve tıbbi koruyucu etkisi, tapınak ve liturji üzerinde etkili olmuştur. Bu bağlamda mür, sadece ölü bedenlerin deforme olmasına karşı koruma amaçlı kullanılmamıştır. Eski Mısırlılar, liturjik amaçlı olarak mür ve diğer bitki özlü parfümler ile, tanrı heykelciklerini meshetmişler ve tapınaklarda yaktıkları buhur dumanı ile dualarının, tanrılara ulaştığına inanmışlardır¹⁹.

Kötü Ruhları Kovmak: Çok tanrılı dönemde mür, koruyucu etkisi nedeniyle ölüm ritüelleri ile de bağlantılı olmuştur. Antik dönemde, şeytan ve kötü ruhların bu kokuları sevmediği için ölünün bedenini rahatsız etmediğine inanılmıştır²⁰.

Ölmüş İnsanların Ruhları İçin: Mür kökenli buhur ve diğer tütsülerin, ilk kullanım amacının, ölü yakma ritüellerinde, yakılan cesedin kokusunu gölgelemek için olduğu düşünülmektedir²¹. Bu bağlamda mür; en çok ölüm ve defin ritüelleri ve ona bağlı liturjik unsurlar ile yüklü olmuştur.

Roma katakomplarında, mezarlarda buhur kullanımına dair çeşitli izler vardır. Bu bağlamda, mezarlardaki çeşitli çiçek ve graffiti tasvirleri kadar, yazıtlarda da buhur ile ilgili referanslar olduğu gözlemlenir. Özellikle katakomplarda yer alan bu tasvirlerde, ölen kişinin nasıl gömülmek istediğine dair izlerin varlığı dikkate değerdir²².

Hiç kuşkusuz ki mürün birçok amaç doğrultusunda en çok kullanıldığı coğrafyalardan birini Mısır oluşturmuştur. Eski Mısır'da özellikle Yeni Krallık Dönemi'nde, Arabistan ve Somali'den getirilen mür, mumyalama²³ işlemi esnasında, eklem bacaklı böcekler başta olmak üzere, haşeratı kovmak için hazırlanan karışım içerisinde kullanılmıştır. Bu bağlamda mür hem mumya dolgu hem de yağlama/meshetme malzemesi olması nedeniyle çok kıymetli bir bitki olmuştur²⁴.

Yaşayan Birinin Onuruna: Mür; sadece tanrılar ile değil, krallar ve krallık kavramları ile de bağlantılıdır. Örneğin, çalışma konusu ile bağlantılı olarak, Üç Kâhin Kral'ın İsa'ya hediye ettikleri günlük buhuru ve mür onun krallık yanına yapılan en önemli göndermelerden biridir.

Mürün kıymetli bir buhur malzemesi olması nedeniyle kullanımı ve ticareti de en çok aristokratlar/soylular tarafından yapılmıştır. Bu bağlamda, Eski Mısır'da kral Sahure, kral Isesi ve kadın firavun Hatshepsut'un²⁵ da içlerinde olduğu hanedanlık isimlerinin özellikle Punt topraklarından getirilen mür ticareti ile meşgul oldukları bilinir. Bu bağlamda, Firavun Hatshepsut'un Deir-el-Bahri Tapınağı'ndaki bir tasvirinde gemilere yüklenen ticaret malzemesinin mür olduğu tahmin edilir²⁶. Bu tasvir, mürün ne kadar kıymetli bir buhur malzemesi olduğunu göstermesi adına önemlidir.

Bayram ve Tören Kutlamalarında: Mür; Antik dönemde en çok zafer kutlamalarında, bir erk göstergesi olarak karşımıza çıkar. Örneğin; Romalılar, buhur ve tütsüyü, bir yeri fethettiklerinde, cesetlerin kan kokusunu gölgelemek için kullanmışlardır²⁷. Diğer taraftan, Mısır-Eski Krallık 19. Hanedanlık dönemine ait Karnak rölyefindeki yazıttaki; “*Punt'un tüm topraklarını, tüm rüşvetlerini, tüm tarçın ve*

¹⁷ Tapınak'ta Kutsalların Kutsalı olarak bilinen yerde sadece Ahit Sandığı ve bir buhurdan olduğu bilinmektedir. Dumannın, diğer bölümlere geçişini engellemek için el kalınlığında bir perde ile bu kutsal alan ayrılır ve buhur dumanı ile ritüel gerçekleştirilirdi (Nemu 2019, 125).

¹⁸ Caseau 2007, 79.

¹⁹ Ben-Yehoshua vd. 2012, 6.

²⁰ Caseau 2007, 85.

²¹ Chang ve Scott 2017, 159; Classen 1994, 26; Moaren 2009, 440.

²² Caseau 2007, 85.

²³ Mısırlıların geleneksel mumyalama gelenekleri, İbraniler arasında fazla rağbet görmemiştir (Bender 1895, 260-261).

²⁴ (El-Amin ve Maksoud 2011, 132, 142). Ayrıca Ghana'da, geleneksel olarak cenazelerde kullanılan ıhlamur ve mür ile ölü yıkama ve yağlama geleneği geniş bilgi için bk. (Potočnik 2017, 56-57).

²⁵ Tek tanrılı dönemde de Sebe melikesinin Süleyman'a gönderdiği hediyeler arasında yine mür vardır.

²⁶ Ben-Yehoshua vd. 2012, 5.

²⁷ Chang ve Scott 2017, 159; Evans 2002, 193.

Kitab-ı Mukaddes'te ve Liturjide Mür ve Bizans Tasvir Sanatında Myrophoroi/Mür Taşıyan Kadınlar

mür sakızlarını topladım/aldım.” ifadesinden de anlaşılacağı üzere mür, ele geçirilen kıymetli bir ganimet malı olması nedeniyle, bir erk göstergesi niteliği kazanır²⁸.

Ziyafetlerde Havayı Ferah Tutmak İçin: Teneffüs edildiğinde rahatlatıcı bir etkisi olması nedeniyle, mür günlük hayatta da havayı tazelemek amaçlı kullanım yeri bulmuştur.

Antik Mısır'da düzenlenen ziyafetlerde, mür ve diğer kokulu esansların, baştan aşağı döküldüğü bilinmektedir²⁹. Benzer bir geleneği Antik Yunan ve Roma'da da görmek mümkündür. Bu geleneğe göre; ziyafete gelen davetlilerin ellerini tütsülü suyla yıkadıklarına dair bilgiler mevcuttur³⁰. Antik Mısır halkına ait başka bir geleneğe göre ise, her cuma günü evler ve bedenler parfüm ile buhur edilmiştir. Bu günlük kullanım amacının zamanla dinî bir liturjiye dönüştüğü gözlemlenmektedir. Dinî ayinlerde tanrı heykellerinin/heykelciklerinin parfüm ile meshedildiği ve dinî inanışları gereğince, tapınaklarda yakılan buhur dumanı ile dualarının tanrılara ulaştıklarına dair bir inancın varlığı bilinmektedir³¹.

Tek Tanrılı Dönemde Mürün Liturjideki Yeri

Kitab-ı Mukaddes'te mür; Mısır'dan Çıkış 30: 22-38, Çölde Sayım 16, 1. Krallar 10, Markos 14:8, Yuhanna 19: 39-40, Psalm 44:8'de geçmektedir.

İbrani Geleneklerinde, Eski Ahit'te ve Liturjide Mür

İbrani toplumunda çeşitli baharatlardan elde edilen buhur ve tütsülerin gerek günlük hayatta ve gerekse liturjide oldukça önemli bir yeri vardır.

Liturjide mür bir buhur olarak; yakma sunusu, meshetme, kötü varlıklardan korunma, Tapınak'ta Ahit Sandığı'nın olduğu yerde rahip tarafından gerçekleştirilen ritüel, Tapınağının havasını tazeleme ve kötü varlıklardan korunma³² amaçlı kullanılmıştır.

İbrani toplumunda buhurun, liturjik kullanımının tarihçesi ile ilgili olarak arkeolojik veriler oldukça önemlidir. Eski Ahit'te, kendinden önceki çok tanrılı döneme ait buhur adaklarına/sunularına çeşitli göndermeler yapılmış ancak Süleyman'ın Tapınağı'nda da buhur sunuları oldukça önemli bir yere sahip olmuştur.

Örneğin, Tel Dan'daki arkeolojik kazılar sonucu çıkan ve MÖ. 8. yüzyıla tarihlenen adak sunağındaki isler, bu sunakta tütsü/buhur yakıldığını doğrulamaktadır³³. Kitab-ı Mukaddes 1. Krallar 12: 25-33'teki Betel ve Dan'daki Altın Buzağular referansı ile bağlantılı olarak, bu sunaktaki is izlerinin adak izleri olma ihtimali yüksektir.

Diğer taraftan, Süleyman'ın Tapınağı'nda buhur ve buhurun adak/sunu olarak kullanımının başlangıç tarihi netlik kazanmamıştır. Başlangıçta Tapınak'ta tütsü için tahsis edilen bir altar olmadığı ve muhtemelen MÖ. 2. yüzyıl civarlarında tapınağa eklendiği tahmin edilmektedir. Ancak Jubilee/Jübile kitabından edinilen bilgilere göre, yakma sunuları ve tütsünün Musa'dan önceye kadar uzandığı bilinmektedir³⁴.

Yakma sunusu olarak kullanılan mür, bir kutsal yağ olarak meshetme ritüelinde de kullanılmıştır. Masaj yapılarak vücuda uygulanan bu ritüelin adı “*shemen ha-mishchah*”³⁵ olarak bilinmektedir³⁶. Kokulu olsun ya da olmasın, yağ ile meshedilme geleneği İbraniler arasında oldukça yaygındır³⁷.

²⁸ El-Amin ve Maksoud 2011, 140.

²⁹ Atchley 1909, 36.

³⁰ Atchley 1909, 65-66.

³¹ Atchley 1909, 65-66.

³² İsrail toplumunda, ayrıca yakma sunularındaki kötü kokuları yok etmek için de tütsü kullanıldığı bilinmektedir (Atchley 1909, 70-71).

³³ Ben-Yehoshua vd. 2012, 32.

³⁴ Adem'in cennet bahçesinde, kokulu tütsü sunusunda bulunduğu ve Enok'un da aynı şekilde tütsü sunusunda bulunduğu dair referanslar vardır (Atchley 1909, 33-35).

³⁵ Bu masaj ile yağlama eyleminde *shemen* yağ demektir. *Mishchah* ise yağ ile ovma fiili *mashach* dan türemiştir. İbranilerin, krallarına uyguladığı bir gelenek olması adına önemlidir (Nemu 2019, 121).

³⁶ Nemu 2019, 121.

³⁷ Atchley 1909, 62.

Diğer taraftan mür; İbraniler için günlük hayatta da önemli bir yere sahip olmuştur. Bu bağlamda mür, özellikle İskenderiyeli Yahudilerin ziyafetlerinde³⁸ kullandıkları bir koku buhuru olma niteliği taşımıştır³⁹.

Hıristiyanlık Geleneklerinde, Yeni Ahit'te ve Liturjide Mür

Yeni Ahit odaklı mür referansları en çok İsa ile birlikte karşımıza çıkar. Bu referanslar; Kâhin Kralların Tapınması, Beytanyalı Meryem'in, İsa'nın Ayağını Mür ile Meshetmesi⁴⁰ ve çalışma konusunu oluşturan Mür Taşıyan Kadınlar şeklindedir.

Hıristiyanlık içerisinde mür ve diğer baharatlardan elde edilen buhur ve tütsü kullanımı, Yahudilik'te olduğu kadar rağbet görmemiştir.

Bu bağlamda tütsü/buhur ritüeli, Erken Hıristiyanlık/Geç Antik dönemde, pagan inanç bağlantılı olduğu için reddedilmiştir. Kesin olmamak ile birlikte buhurun, *Liber Pontificalis Ecclesiae Romanae*'e göre, İmparator I. (Büyük) Konstantinos (306-337) ile birlikte bir Roma geleneği olarak, 4. yüzyılda başkent Konstantinopolis'te kilise ve liturjiye taşındığı düşünülmektedir⁴¹.

Hıristiyanlar için buhur; tanrısal nitelik taşımaktadır. Hıristiyan inancına göre, parfümlerin güçlü ruhani etkileri vardır⁴².

Mürün; ölü defin adetleri/liturjisindeki yeri, Hıristiyanlık öncesi bir geleneğin devamı niteliğindedir. Bu yönüyle, cenaze törenlerinde kullanılan buhur ve tütsünün iki amacı vardır. Bunlardan ilki temizleme/temizlenme/arınma, ikincisi ise koruma amaçlı olmaktadır⁴³.

Yeni Ahit'te, buhur ve mürün geçtiği yerler şu şekildedir. Luka 1:10'da Tapınak'ta Zekeriya'nın buhur yakma ritüelinden bahsedilir. Bu yönüyle akşam ve sabah tekrarlanan buhur liturjisi, Eski Ahit İbrani geleneklerinin bir devamı olma özelliği gösterir.

Buhur; Vahiy Kitabı, *Mühürlü Tomar ve Kuzu*, 5:7-8 ve 8:3-4'te, Apokalips bağlantılı bir kavram olarak karşımıza çıkar.

Yeni Ahit'te mür ile ilgili referanslardan İsa ile bağlantılı olanlardan ilki Matta 2; *Yıldızbilimcilerin Ziyareti* bölümünde geçer. Tasvir sanatında; *Kâhin Kralların Tapınması*, *Üç Münecimler* sahneleri olarak da bilinen bu bölümde, İsa'nın doğumu sonrası, üç münecimin hediye ettiği üç şey; altın, günnük ve mürdür. Daha sonra Yuhanna 12:1-7'de; Beytanya'da İsa adına düzenlenen ziyafette, Meryem'in, İsa'nın ayağını meshetme olayında adı geçer.

Mür Taşıyan Kadınların Liturjideki Yeri

Erken Hıristiyanlık döneminde, mür taşıyan kadınların cesareti ve inancı, liturjinin kökeni oluşturmaktadır. Özellikle Orta Bizans döneminde başta başkent Konstantinopolis olmak üzere devletin birçok yerinde, Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi, Paskalya'yı takip eden üçüncü pazar günü Paskalya liturjik etkinliklerinde yerini almaya başlamıştır⁴⁴. Kudüs Patrikliği'nin bu konuda önemli katkıları vardır. Kudüs'teki ilk ayinlerde, Kutsal Cumartesi günü Patrik eşliğinde, temiz kıyafetli kadınlar, Kutsal Kabir'e gelir ve yağ lambalarını temizleyip ilahiler eşliğinde liturji tamamlanırdı. Aziz Saba Manastırı kökenli başlayan bu liturji, bölgeye hac amacıyla gelenler ile devletin diğer noktalarına taşınmıştır⁴⁵.

³⁸ Özellikle Mughmâr isminde bir tütsü, ateş kor üzerine serpilir ve tütsü davetlilerin kıyafetleri üzerinde gezdirilirdi (Atchley 1909, 63).

³⁹ Atchley 1909, 62.

⁴⁰ Ayağı mür ile meshetme geleneği daha sonra özellikle Bizans toplumunda devam etmiştir. Sykenos'lu Theodoros'un Hayatı'ndan bir anekdot bu manada önemlidir. Çok uzun yıllardır hasta olan bir kadın, azizin ayağını yağlamak için elinde kaymaktaşıdan bir kap içerisinde mür ile azizi ziyarete gelmiştir (Lindblom 2019, 106).

⁴¹ Caseau 2007, 76; Kenna 2005, 5-6.

⁴² Caseau 2007, 82-83.

⁴³ Caseau 2007, 85. Üç aşamada gerçekleşen cenaze törenlerinde; ilk olarak cenazenin sosyal statüsüne bağlı olarak değişen teşhir daha sonra cenaze töreninde ve mezarda buhur kullanılmıştır. Hem ev ahalisini hem de ölüyü kötü ve düşmanca varlıklardan korumak, asıl amacı oluşturmuştur. Buhur dumanının, ölü ve ev ahalisi arasında bir duvar çektiğine inanılmıştır (Caseau 2007, 85).

⁴⁴ Günümüzde pazar günleri söylenen Mür Taşıyan Kadınlar ilahisi, 10. ve 11. yüzyıl el yazmalarında da geçer Konis 2006, 172.

⁴⁵ Karnas 2016, 182-185.

Kitab-ı Mukaddes'te ve Liturjide Mür ve Bizans Tasvir Sanatında Myrophoroi/Mür Taşıyan Kadınlar

Diğer taraftan liturji ile bağlantılı olarak, Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi hikayesinin cumartesi matinlerindeki *Troparia*' da söylendiği bilinmektedir⁴⁶.

Dekoneslerin kilise içerisinde görev almalarının kökeninin yine mür kaynaklı olması konu kapsamı adına önemlidir. 2. yüzyıla tarihlenen *Didascalia Apostolorum/Havarilerin Öğretileri* kitabında dekonesler ile ilgili olarak bilgi verilirken müre referansta bulunulmuştur. Kilise bünyesinde, vaftiz ve mür yağı ile meshetme liturjisi esnasında rahiplerin, kadınların ellerine ve tenlerine değmemesi için kilisede bir kadın aracı görevliye ihtiyaç duyulmuş ve böylece dekonesler ortaya çıkmıştır⁴⁷.

Buhur Görevlilerinin Nitelikleri ve Buhurun Liturjideki Yeri

Eski Ahit, Mısır'dan Çıkış 30. bölüm, tamamen buhur ile ilgili referanslar içermektedir.

Mısır'dan Çıkış 30:1-6; Buhur Sunağı'nın hangi malzemelerden ve nasıl olması gerekliliği üzerine kuruludur. Malzemeleri; akasya ağacı ve altın kaplamadır. Biçimi kare ve 1-2 arşın ebatlarındadır. Yeri ise Levha Sandığı'nın karşısındaki perde, Bağışlanma Kapağı'nın önüdür.

30:7-10'da Kâhin Harun'un buhurdan sorumlu kişi olarak liturjide nasıl hareket etmesi gerekliliği anlatılır⁴⁸. Her sabah ve akşam tekrarlanacak olan buhur yakma ritüeli, kandillerin yakılmasını takip eder⁴⁹. Bu sunağın sadece buhur sunuları için kullanılacağını, diğer sunuların bu sunakta yapılmayacağı noktasında da bir ihtar söz konusudur. Liturjinin diğer bir parçasını ise sunağın bakımı oluşturmaktadır. Bu bakım içerisinde, yılda bir kez sunağın boynuzlarının ve bağışlanma için sunulan kurbanların kanı ile de sunağın arındırılması eylemi vardır.

Mısır'dan Çıkış 30:22-33'te Kutsal Mesh Yağı'nın içeriği, nerede ve nasıl kullanılacağı anlatılır. Mesh Yağı'nın içeriği şu şekildedir; 500 şekel sıvı mür, yarısı 250 şekel kadar tarçın ve kamış, 500 kutsal yerin şekeli hıyarşembe ve bir hin zeytinyağı şeklindedir. Kutsal Mesh Yağı'nın, liturjik kullanım yerleri ise; Buluşma Çadırı, Levha Sandığı ve eşyaları, buhur sunağı ve yakmalık sunu sunağının yağla meshedilmesi şeklindedir. Aynı reçetenin insan vücudunu meshetmek için kullanılmaması ve aksi halde cezalandırılacaklarına dair bir uyarı vardır. Aynı bölümde; buhur işlerinden sorumlu Harun ve soyunun meshedilmesi ritüeline de değinilir⁵⁰.

Mısır'dan Çıkış 30:34-38'de buhur malzemeleri, reçetesi, liturjik yeri ve kullanımını anlatılmıştır. İçeriği ve reçetesi şu şekildedir. Malzemeleri; güzel kokulu baharat-kara günnük, onika, kasnı ve saf günnükten oluşur. Reçetesinde hepsinin aynı ölçüde olması gerekliliğine vurgu vardır. Ayrıca tuzlanması gerekliliği de ifade edilmiştir. Yapılışı ise şu şekildedir; tuzlanır, birazı çok ince dövülür. Tapınak'taki yeri; Buluşma Çadırı bünyesinde, Tanrı ile buluşulacak yer olan Levha Sandığı'nın önüdür.

Levililer 16:12-13 *Günahları Bağışlatma Günü*'nde⁵¹; En kutsal yerdeki buhur liturjisi ile ilgili referanslar bulmak mümkündür. Harun'un buhur malzemeleri ve ritüeli ile ilgili neler yapması gerektiği söylenir. Bu emire göre; sunağın üzerindeki ateş korundan, iki avuç ve ince öğütülmüş güzel kokulu buhur alınıp, liturjinin gerçekleştirileceği yer olan perdenin arkasına geçmesi gerekmektedir. Oraya geçtiğinde korların üzerine buhurun konulması ve çıkan duman ile Levha Sandığı'nın üzerindeki Bağışlanma Kapağı'nın kaplanması sağlanması, Harun'un buhur liturjisindeki en önemli görevidir. Çünkü Tanrı, Harun'a ancak bu şekilde görünmektedir.

⁴⁶ Ousterhout 2013, 233.

⁴⁷ Wood 2009, 21.

⁴⁸ 1. Tarihler 23:13; "*Harun'la oğulları en kutsal eşyaları korumak, Rab'bin önünde buhur yakmak, O'na hizmet etmek ve sonsuza dek O'nun adına halkı kutsamak için atandılar.*"

⁴⁹ 1. Tarihler 23: 28-32; Levililerin, Harunoğullarına Tapınak'taki hizmetlerde yardım etmesine değinir. Her sabah akşam, Şabat Günü ve Yeni Ay törenlerinde yakmalık sunular sunulduğunda da hazır bulunmaları gerekliliği ifade edilmiştir.

⁵⁰ Levililer için Kitab-ı Mukaddes Günahları Bağışlatma Günü 16: 31-32:'de bu görevin soya dayalı olması şu ifadeler ile belirtilir; "*Bu sürekliliği bir yasadır. Babasının meshedip kendi yerine atadığı kâhin günahları bağışlatacak. Kutsal keten giysileri giyecek.*"

⁵¹ Yeni Ahit İbraniler/Eski Tapınma Düzeni 9: 6-10'da benzer liturjik ayrıntılara yer verilmiştir. Bu bağlamda, sadece baş kâhin en kutsal alana girebilmektedir.

Kilise Babalarının Mür ve Liturjideki Yeri ile İlgili Görüşleri

Mürün, erken dönem kilise ve liturjide yeri tartışmalar ile başlamıştır. Bir Yahudi geleneği olan ve adak yakma sunusu olarak kabul edilen mür buhuru, bazı erken dönem kilise babaları tarafından pagan inanç kökenli olduğu için kabul edilmemiştir. Bu nedenle, kilise babalarının konu ile ilgili farklı görüşleri mevcuttur.

Hıristiyan öğretisine göre güzel kokular; erdem, kutsiyet ve tanrısallık ile ilintilidir. Tanrı ve azizlerin ikamet ettiği cennet güzel kokulu bir yer olarak tasvir edilir. Bu bağlamda bazı kilise babaları, Tanrı'nın kusursuz bir koku olduğuna dair fikir beyanında bulunmuşlardır⁵². Atinalı Athenagoras (133-190), Tanrı'yı "asıl/esas" koku olarak niteler. Aynı şekilde, Lyon'lu Irenaeus/Irinaios (133-202) da benzer görüşleri savunur. Bu görüşünü şu cümleleri ile destekler. "Tanrı'nın adak/sunulara ihtiyacı yoktur. Çünkü O sonsuza dek hep iyiler ile yüküdür. Tüm tatlı kokular ile kendisi tüm güzel kokuların buharıdır."⁵³.

Tertullianus⁵⁴ (160-220); buhurun günlük hayatta kullanılmasına dair herhangi bir kısıtlama olmadığını savunurken, liturjide kullanılmasının pagan inanç kökenli olduğu için sakıncalı olduğuna vurgu yapar⁵⁵.

İskenderiyeli Klement (150-215) buhur ile ilgili görüşlerini pagan tapınlardan yola çıkarak değerlendirir. Kendi döneminde, Delos Tapınağı'nda devam eden kanlı adak kurbanlarına eleştirel bir yaklaşımda bulunur. Çağdaşı Hıristiyanların buhur-tütsü ve koku adakları için söylemiş olduğu; "Doğru ruh kutsal sunaktır ve ondan yükselen koku kutsal ibadettir" ifadesine "eğer Yüksek Rahipler, Tanrı'ya koku/buhur/tütsü adığında bulunuyor ise bunu; bir adak, kurban ya da hoş koku olarak değil, Tanrı'nın kabul ettiği sevgi sunuları olarak anlamayız" yorumu ile karşı görüşte cevap verir⁵⁶.

İskenderiyeli Origen de (184-253) hemen hemen Klement ile aynı görüştedir. Apokalips'e gönderme yaparak, aslında kokuların, azizlerin duaları olduğunu ifade eder. Kafirlere ait sunak, adak ve sunuların kendilerinininkinden çok farklı olduğuna değinerek, bu sunaklardan yükselen kokulu tütsülerin/buhurların da farklı olduğunu savunur. Kendi sunaklarından yükselen kokuyu, Arabistan'dan gelen tütsülerin kokusundan ayırır. Kendilerine ait koku/buhur/tütsü sunularının, temiz bir kalp ve iyi bilinçten yükselen mecazi manada bir koku olduğunu belirtirken, paganların sunaklarından (yakma sunuları ve tütsülerden) yükselen dumanın, şeytanın yeryüzünde var olabilmesi için bir besin kaynağı olduğunu vurgular⁵⁷.

Kartacalı Aziz Cyprian/Kyprian (200-258), *Yahudilere Karşı Tanıklıklar* adlı eserinde, Yahudilere ait eski adak, kurban ve yakma sunuları ile tütsülerin terk edilmesi gerekliliğini savunur⁵⁸.

Numidyalı Aziz Arnobius (284-305) kâfirlere karşı yazmış olduğu kitabında, çağdaşı Hıristiyanların haksız yere suçlandıklarına değinir. Hıristiyanların; aslında hiç tapınak, tanrı heykeline sahip olmadıklarını ya da kanlı kurban adamadıklarını, yakma sunuları veya tütsüler için sunak yapmadıklarını, herhangi bir libasyon ritüeli de gerçekleştirmediklerini iddia eder. Diğer taraftan, tütsü ve koku ritüelinin de aslında geçmiş kültürler ile bir bağı olmadığını, sonradan ortaya çıktığını savunur. Ayrıca Tanrı'nın sahiden bu kokudan hoşnut olup olamayacağı sorusu üzerinden bir tartışmada bulunur. Şayet Tanrı, herhangi bir kokudan hoşnut ise, bu kokunun illa reçineli bir buhurdan elde edilmiş olmasına gerek olmadığı, sıradan bir duman ile de hoşnut olabileceğini söyler⁵⁹.

⁵² *Constitutiones Apostolorum/Kutsal Havarilerin/Apostolik Anayasaları* kitabında geçen şu ifade önemlidir. "Dul ve yetimlere, sanki yakma sunularını temsil ediyormuş gibi saygı duyun ve bakireleri de tütsülerin kendileri ve tütsü sunularını temsil ediyormuş gibi saygı duyun." (Atchley 1909, 93).

⁵³ Caseau 2007, 82-83.

⁵⁴ Apolojistler ve özellikle Tertullianus buhur adaklarını putperest gelenek ile özdeş tutmuş kilisede kullanımını tasvip etmemiştir (Caseau 2007, 75).

⁵⁵ Atchley 1909, 83.

⁵⁶ Atchley 1909, 83-84.

⁵⁷ Atchley 1909, 84-85.

⁵⁸ Atchley 1909, 85.

⁵⁹ Atchley 1909, 86.

Kitab-ı Mukaddes'te ve Liturjide Mür ve Bizans Tasvir Sanatında Myrophoroi/Mür Taşıyan Kadınlar

Kilise tarihi adına önemli bir isim olan Eusebios (263-339); Tanrı'nın maddi cisimlerden gelen kokuları istemediğini ve değer vermediğini belirtir. Ayrıca ne ruhani varlıklara ne de Tanrı'ya kanlı yakma sunuları ya da tütsü sunulmaması gerekliliğine de değinir⁶⁰.

Aziz Basileios (330-379), Eski Ahit Yeşeya Kitabı'na gönderme yaparak, Tanrı'nın aslında, tütsü ve buhuru tiksinti ile karşılandığını belirtir. Cismi olmayan bir varlık olan Tanrı'nın, cismani bir maddeden çıkan kokudan etkilenmesinin de kabul edilebilir olmadığını savunur⁶¹.

İskenderiyeli Cyril/Kyriilos (376-444); Hıristiyan sunaklarındaki ateşin, cennetten gelme bir ateş olmadığını, ama Kutsal Ruh'un cennetten gelen bir varlık olduğunu iddia eder. Kyriilos'a göre Tanrı; kanlı-yakma kurban, koku ve ilk hasat gibi sunuları tasvip etmemektedir⁶².

Ioannes Khrisostomos (398-404); yakma ve adak sunuları konusunda hemen hemen aynı fikirdedir⁶³.

Bizans Resim Sanatında Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi/Μυροφόροι

Mür Taşıyan Kadınlar'ın Kitab-ı Mukaddes kökenli hikayesi İsa'nın Çarmıhtan indirilip bir mezara konmasıyla başlar⁶⁴. Markos 15:42-47'de; Aramatyalı Yusuf, İsa'nın cesedini Pilatus'tan ister ve bir ketene sararak kayadan bir mezara yerleştirir. Yuhanna 19:38-40'da olayın birkaç ayrıntısı daha yer alır. Yusuf'un ölü bedeni kaldırmasından önceki gece Nikodim ve Yusuf, gece İsa'nın ölü bedeni yanına gelir. Otuz litre mür ve sarsabır özü, baharat ve keten ile İsa'yı Yahudi geleneği gereğince mezara koyarlar.

Matta 28:1-10'da günlerden Şabat ve haftanın ilk günüdür. Vakit, sabahın erken saatidir. Kadınların sayısı ikidir (Mecdelli Meryem ve öbür Meryem). Meryemler; meleğin şimşek ile inişini görürler. Melek, taşı yuvarlar ve mezarın başında oturur. Matta'da, diğer üç kanonik kitapta olmayan nöbetçilere/askerlere de referans vardır.

Markos 16:1-8'e göre mezara geline gün, Şabat gününü geçince, vakit ise sabah erkenden günün doğuş vaktidir. Baharat alıp İsa'nın bedenine sürmek için gelen kadın sayısı üçtür (Mecdelli Meryem, Yakup'un annesi ve Salome) Mezar yakınındaki melek sayısı ise birdir.

Luka 24:1-12'ye göre gün, haftanın ilk günü ve vakit sabahın erken saatleridir. Melek sayısı iki; kadın sayısı üçten fazladır (Mecdelli Meryem, Joanna, Yakup'un annesi Meryem ve diğer kadınlar).

Yuhanna 20:1-9'da olay biraz farklıdır. Gün ve saat hemen hemen aynıdır ancak Mecdelli Meryem tek başına gelir. Beraberinde getirdiği herhangi bir baharata ya da müre dair bir ifade yoktur. Başlangıçta meleklerin bahsi geçmez. Boş mezarı ilk gören Simun Petrus'tur. Yuhanna 20:10-18'de; *İsa Mecdelli Meryem'e Görünür* başlıklı ayrı bir bölüm vardır. Yuhanna'ya göre iki kişi (İsa'nın öğrencileri) mezarı boş bulunca evlerine döner ancak Mecdelli Meryem kalır. Mezarın içerisinde, İsa'nın yattığı yerde başucunda ve ayakucunda olmak üzere iki melek görür. Daha sonra İsa, Meryem'e görünür.

4 Kanonik İncil, İsa'nın mezarda dirilişine şahitlik eden kadın ve meleklerin sayısı ve isimleri konusunda fikir birliği içermez. İsa'nın dirilişine ilk şahitlik edenin kim olduğu da net değildir. Özellikle Mecdelli Meryem'in ilk şahitlik eden kişi olup olmadığı belirsizdir. Ayrıca Bakire Meryem'in diriliş anında mezar başında yer alıp almadığı konusu da tartışmalıdır⁶⁵.

⁶⁰ Atchley 1909, 87.

⁶¹ Atchley 1909, 87.

⁶² Atchley 1909, 88.

⁶³ Atchley 1909, 88-89.

⁶⁴ Dört Kanonik İncil'deki Mür Taşıyan Kadınlar geniş bilgi için bk. Tatian'ın Diatessaron'u/The Diatessaron of Tatian (t.y.), 199-201.

⁶⁵ Konstantinopolis patriği İonnes Khrisostomos (398-404) ve Antakya patriği Severos (465-538); Bakire Meryem'in, mür taşıyan kadınlardan birisi olduğunu savunur (Konis 2006, 177).

Apokrif kökenli Kıptî dilindeki Havari Bartholomaïos'un *İsa'nın Dirilişi* kitabında kadınların isimleri; Mecdelli Meryem, Yakup'un annesi Meryem, Salome, Meryem, Martha, Susannah, Berenis ve Leah şeklindedir. Bakire Meryem'in varlığı ilk değil, ikinci atıflarda verilir⁶⁶.

İsa'nın dirilişi, detaylardaki farklılıklar dışında dört kanonik İncil'de (Matta Markos Luka Yuhanna) yerini alması adına önemlidir⁶⁷. İsa'nın dirilişi, onun hem insani hem de tanrısal yanına ve bununla bağlantılı olarak enkarne olmasına bağlı olduğu için, Kitab-ı Mukaddes kaynaklı *dirilme* anı birden çok sahne ile tasvir sanatında yerini alır. Boş Mezar, Anastasis⁶⁸, Thomas'ın Şüphesi/Şüpheciliği, Mezar Başında Meryemler olarak da bilinen Myrophoroi, Chairete⁶⁹, Emmaus Yolunda ve daha çok Batı/Latin kaynaklı bir sahne olan Noli me Tangere gibi Hıristiyan tasvir sanatında sıklıkla yerini alan sahnelerin hepsi, İsa'nın hem insani hem de tanrısal yanına gönderme yaparak, enkarne olayına bir delil oluşturma niteliği taşır.

Çalışma konusunu oluşturan *Mür Taşıyan Kadınlar*; Μυροφόροι/Myrophoroi ya da *Mezar Başındaki Meryemler* olarak da bilinir. Mür Taşıyan Kadınlar ile ilgili ikinci sahne; Matta 28:9'u referans alır ve İsa'nın dirildikten sonra, Mecdelli Meryem ve Yakup'un annesi Meryem'in karşılıklarına çıkıp Yunanca "selam" anlamına gelen /chairete/khairete/χαίρετε⁷⁰ kelimesinden adını alır.

Mür Taşıyan Kadınların farklı isimler ile anılan sahneler olmasının yanı sıra sahnenin ikonografik detaylarında da bir birliktelik gözlemlenmez. Bunun en büyük nedeni, dört Kanonik İncil'de İsa'nın Dirilme Anı'nın farklı detaylar içermesinden kaynaklanmaktadır. Sahnede farklılık gösteren ikonografik detaylar şu şekildedir.

1. Melek ve mür taşıyan kadınların⁷¹ sayıları farklıdır.
2. Sahnede, Meryem isminde olmayan kadınlar da vardır. (Salome, Zebedee, J/Yoanna).
3. İsa'nın dirildiğinde ilk kime görüldüğü noktasında da bir birliktelik yoktur. Mecdelli Meryem ya da Meryemler olabileceği gibi, Pavlus'un da belirttiği üzere Petrus olma ihtimali de vardır.
4. Sahnedeki diğer Meryem'in, İsa'nın annesi Bakire Meryem olup olmaması konusu tartışmalıdır.
5. Chairete sahnesinin bazı örneklerinde, iki Meryem'den sadece Mecdelli Meryem'in sahnede yer aldığı gözlemlenir⁷².
4. İsa'nın dirildiği mezar; rotunda, sarkofaj veya mağara ile tasvir edilmiştir⁷³.
5. Mür Taşıyan Kadınların ellerinde ya mür kapları olarak da bilinen *unguentariuma* benzer bir kap ya da buhurdan yer alır. Özellikle buhurdanın sahnede yer alması liturjik kökenli ve etkili olması ile ilgilidir.

Çalışma kapsamında; Myrophoroi ve Chairete sahneleri için seçilen örnekler, kronolojik sırasına göre aşağıdaki gibidir.

3. yüzyıl Dura Europos vaftizhanesi, doğu ve kuzey duvarlarında yer alan sahne tartışmalı⁷⁴ da olsa, sahnenin en erken örnekleri arasında yer alır. (Fig. 1-2).

⁶⁶ Konis 2008, 92-93.

⁶⁷ Ayrıca Pavlus'un Mektupları'nda ve Korintliler'de de görmek mümkündür.

⁶⁸ Anastasis'de bir Diriliş sahnesidir. Konu kapsamında sadece karşılaştırma açısından ele alınmıştır.

⁶⁹ Chairete daha çok ikonoklazma sonrası (9. yüzyıl sonrası) başkent Konstantinopolis kökenli Diriliş siklusunda karşımıza çıkar (Konis, 2008 354).

⁷⁰ Chairete sahnesi geniş bilgi için ayrıca bk. (Konis 2006, 31-40).

⁷¹ Hıristiyan resim sanatı kapsamında; Doğu örneklerinde iki, Batı örneklerinde üç Meryem tasvirde yerini almıştır (Millet 1960, 517).

⁷² Özellikle geç dönem Bizans ikonalarında, Latin kökenli *Noli me Tangere* sahnesinden etkilenme gözlemlenir.

⁷³ İsa'nın Mezarı geniş bilgi için bk. Biddle 1999.

⁷⁴ Sahnenin Myrophoroi olduğunu savunan araştırmacılar geniş bilgi için bk. (Grabar 1959, 9-26; Konis 2006, 17 dipnotlar 49-53; Kraeling 1967, 80-90). Diğer taraftan Peppard (2012) çekimser kalan isimler arasında yer alır. Sahnenin, 10 Bakire Kız Benzetmesi de olabileceğini söyler (s. 556-571).

Kitab-ı Mukaddes'te ve Liturjide Mür ve Bizans Tasvir Sanatında Myrophoroi/Mür Taşıyan Kadınlar

Sahnede; vaftizhane duvarının doğusundan başlayarak kuzeye doğru devam eden toplam 5 çift ayak gözlemlenir. Kuzey duvarda 3 kadın, bir ellerinde meşale ve diğer ellerinde tam belli olmayan bir kap/*unguentarium* ile sarkofaja⁷⁵ benzeyen büyük bir yapıya doğru yaklaşırken tasvir edilmişlerdir. (Fig. 1-2). Kadınlar beyaz kıyafetlidir ve saçları peçe ile örtülüdür. Sahnede melek yoktur ancak Eyüp 38:7'de; “*Sabah yıldızları birlikte şarkı söylerken, İlahi varlıklar çıғırırken*” ifadesine istinaden, yıldızların meleği sembolize etmiş olabileceği görüşü hakimdir⁷⁶ (Fig. 1-2).

Sahnenin, liturjik bir amaç doğrultusunda bir vaftizhane resim programı içerisinde yer almış olması da çalışma konusu adına önemlidir. Bu bağlamda Peppard (2012) Kitab-ı Mukaddes Romalılar 6:3-11'e⁷⁷ atıf vererek mür ile meshetme ve vaftiz suyuna dalma arasında bir bağlantı kurar. Tıpkı İsa'nın önce ölümü tecrübe ederek sonrasında dirilmesinde olduğu gibi, vaftiz ile ortak bir ölüm ve dirilme temasında birleşme söz konusudur (s. 556-557). Diğer taraftan Konis (2006) sahnenin bir vaftizhanede yer almasının liturjik kökeninde, naratif etkinin varlığına vurgu yapar. Bu bağlamda sahnenin, katakumenleri düşünmeye sevk etmeyi amaçlamış olabileceğini görüşünü savunur (s. 26-26). Konis, sahnedeki kadınların beyaz kıyafetli olmalarını yine liturjik bir açıklama ile değerlendirir ve vaftiz liturjisi ile ilişkilendirir⁷⁸.

Chairete sahnesinin en erken örneklerinden bir diğeri, 5. yüzyıla tarihlenen Roma Santa Sabina Kilisesi ahşap kapı kanatlarındaki İsa siklusu içerisinde yer alır. Sahnede; kadınların üzerinde maphorion, İsa'nın üzerinde ise khiton vardır. Tüm figürler ayaktadır. Chairete sahnesinde, genelde kadınlar Kitab-ı Mukaddes referanslı olarak proskynesis pozisyonunda İsa'nın ayaklarına kapanmış şekilde tasvir edilmişlerdir. Santa Sabina örneğinde, bu ikonografinin dışına çıkılmış olması gözlemlenir. Sahnede yine kutsal kitap kaynaklı olarak bahçeye gönderme ön plandadır. Figürlerin arkasındaki Selvi ağaçları bu bağlamda önemlidir. (Fig. 3).

4. ya da 5. yüzyıla tarihlenen Milano Sforzesco Şatosu Müzesi Trivulzio Koleksiyonu'nda yer alan fildişi diptikon⁷⁹ kanadında, sol düzlemde büyük bir kaya üzerinde oturan haleli, elinde rulo tutan bir figür ve hemen sağında, birisi proskynesis pozisyonunda olmak üzere kolları ile bu haleli figüre doğru yönelen iki kadın figür yer almaktadır. Figürlerin arkasındaki bitkisel bordür bezemeli kapı, İsa'nın Mezarı olarak tasvir edilmiştir. Kadınların arkasındaki kapı panellerinde, Lazarus'un Dirilişi, Kudüs'e Giriş sahnesindeki Zakhaeus'un İsa'yı görmek için ağaca tırmanması ve İsa'nın Kalabalığı Öğretirken sahnelerinden kesitleri görmek mümkündür⁸⁰ (Fig. 4).

Sahnede yer alan başı haleli ve elinde rulo tutan figürün İsa ya da melek olup olmadığı konusu tartışmalıdır⁸¹. Bu bağlamda sahnenin, Chairete mi yoksa Myrophoroi mi olduğu da netlik kazanmamıştır. Ancak kadınlardan birinin, proskynesis pozisyonunda figürün ayaklarına kapanmış olarak tasvir edilmesi, Chairete sahnesi ikonografisi ile örtüşür (Fig. 4).

6. yüzyıla tarihlenen başta Filistin ve Kudüs kökenli Hacı ampullaları, sahnenin diğer bölgelere yayılması noktasında etken rol oynamıştır.

Ampullalarda yer alan sahnenin genel ikonografisinde; kadınların ellerinde mür kabı/*unguentarium* yerine buhurdanlık⁸² ve meleğin genelde oturur vaziyette, kanatlı ve hale ile tasvir edildiği gözlemlenir⁸³ (Fig. 5).

⁷⁵ Erken dönem örneklerde yer alan rotunda ve sarkofaj, Kudüs Kutsal Kabir Kilisesi'nde yer alan Aedikula ile özdeşleştirilir. Geniş bilgi için bk. (Konis 2006, 68).

⁷⁶ Kraeling (1967), 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Dura Europos vaftizhanesindeki Myrophoroi sahnesinde, yıldızın meleği temsil ettiğini savunur (s. 88).

⁷⁷ “*Mesih İsa'ya vaftiz edildiğimizde, hepimizin O'nun ölümüne vaftiz edildiğimizi bilmez misiniz? Baba'nın yüceliği sayesinde Mesih nasıl ölümden dirildiyse, biz de yeni bir yaşam sürmek üzere vaftiz yoluyla O'nunla birlikte gömüldük. Eğer O'nunkine benzer bir ölümle O'nunla birleştiyssek, O'nunkibe benzer bir dirilişte O'nunla birleşeceğiz.*” Romalılar 6: 3-5.

⁷⁸ Konis 2006, 173.

⁷⁹ Diptikonun üst bölümünde, Havari/Evanjelist Luka'nın bir boğa, Havari/Evanjelist Matta'nın ise bir melek olarak tasvir edilmiş olduğu ilk örneklerden birisidir <https://artidecorative.milanocastello.it/en/content/marys-sepulchre>

⁸⁰ Geniş bilgi için bk. <https://artidecorative.milanocastello.it/en/content/marys-sepulchre>

⁸¹ Sahnenin bazı örnekleri bu bağlamda tartışmalıdır. Geniş bilgi için bk. (Konis 2006, 52; Weitzmann 1966, 317-325).

⁸² Bizans dönemi liturjide buhur ve buhurdan kullanımı geniş bilgi için bkz. Köroğlu, 2015, 51-77.

⁸³ Konis 2006, 30-38.

6. yüzyıla ait hacı ampullası üst bölümdeki yazıtta “*Lordumuz Dirildi*” ifadesi yer alır⁸⁴. Bu yazıtın, Paskalya ritüellerinde söylenen himnosların vazgeçilmez bir ifadesi olması ve mür taşıyan kadınların ellerinde unguentarium yerine buhurdan taşımaları yine yukarıda bahsedildiği gibi Kudüs merkezli ortaya çıkan liturji kökeni etkisi göstermektedir (Fig. 5).

6. yüzyıla tarihlenen Suriye kökenli Rabbula İncili/Laurenziana, Cod. Pluteus I, 56, fol. 13r.’de üç sahne yer almaktadır. Üst düzlemde Çarmih sahnesi, alt düzlemde ise solda Myrophoroi ve sağda Chairete sahneleri vardır. Sahneleri ikiye ayıran ve Kutsal Mezarı simgeleyen rotundanın solunda Myrophoroi, sağında ise Chairete sahneleri görülür. Myrophoroi sahnesinde; kanatlı, haleli ve büyük bir kaya üzerinde oturan melek, yine içlerinden biri haleli olmak üzere maphorion giyimli iki kadınla konuşmaktadır. Resmin sağ bölümünde yer alan Chairete sahnesinde, sakallı İsa; sol elinde rulo tutmakta ve sağ eli ile takdis işareti yaparak, her ikisi de aynı tarafta olan ve proskynesis pozisyonundaki iki kadını selamlamaktadır. Resmi ikiye ayıran ve mezardan gelen dirilme anının ışığı ile kendinden geçen askerler ise yere yığılmış bir biçimde durmaktadır. Resmin arkasında tasvir edilen ağaçlar yine bahçeye göndermede bulunur (Fig. 6).

Rabbula İncili kitap resmi örneği, mür taşıyan kadınların her iki (Myrophoroi ve Chairete) sahnesini birlikte vermesi adına önemlidir (Fig. 6).

Bir başka örnek; 6. yüzyıla tarihlenen Ravenna Sant’ Apollionare Nuovo Bazilikası’nda yer alan mozaik panoda, İsa’nın Diriliş Sonrası siklusu içerisinde yer alır⁸⁵. Sahnenin merkezinde, muhtemelen boş mezar kapağını andıran bir cisim ile rotunda yer almaktadır. Resmin solunda, haleli ve beyaz khiton giyimli melek, sol elinde mızrak tutmakta ve kadınlar ile konuşmaktadır. Rotundanın sağında yer alan ayaktaki kadınlar, maphorion giyimlidir ve her ikisi de elleri ile boş mezarı göstermektedir. (Fig. 7).

Seçilen ve genel örneklerle bakıldığında, sahnedeki meleğin elindeki mızrak, Kitab-ı Mukaddes ikonografisi ile örtüşmez. Mızrak/asanın Cebrail’in bir atribüsü olduğu da dikkate alınacak olursa, sahnenin yerel bir yorumlama ile ele alındığı gözlemlenir. Bu ikonografik ayrıntıya aşağıda verilen Kapadokya örneklerinde de görmek mümkündür (Fig. 10-11).

Sahnenin; 9. yüzyıla tarihlenen psalterlarda da yer aldığı gözlemlenir. Çalışma kapsamında seçilen iki örnek Athos Dağı Pantokrator Manastırı’nda muhafaza edilen Pantokrator 61 ve Paris Milli Kütüphanesi’nde muhafaza edilen Naziansoslu Gregorios’un Homilileri/Paris BnF Ms. gr. 510 kitap resmi örnekleridir (Fig. 8-9).

BnF Ms. gr. 510 resimli el yazması fol. 30v.’de İsa’nın Diriliş siklusu bordürler ile üçe ayrılmıştır. En üstte Çarmıha Geriliş, sol ortada Çarmıhtan İndiriliş, sağda Mezara Konulma ve en alt bölümde Chairete sahnesi yer alır (Fig. 8).

Chairete sahnesi ikonografiye uygun olarak bir bahçe içinde yer alır. Arka planda ağaçlar, solda mağaraya benzer bir mezar yapısı ve resmin merkezinde İsa ve her iki ayağına kapanmış kadınlar vardır. Kadınların tasvir edilmesinde, seçilen diğer ve genel Chairete örnekleri ile kıyaslandığında farklı bir yorum ile karşılaşılır. Sahnede kadınların genelde yan yana olması gözlemlenirken⁸⁶, bu örnekte kadınlar İsa’nın her iki yanında yer alacak şekilde simetrik bir biçimde kompozisyona yerleştirilmişlerdir (Fig. 8).

9. yüzyıla ait bir diğer psalter kitap resmi örneği, Athos Dağı MS. Pantokrator 61 fol. 109r.’dir. Resmin sağ marjindeki konik çatılı mezar yapısının ön düzleminde, İsa ve her ikisi de aynı tarafta ve tamamen İsa’nın ayaklarına kapanmış iki kadın figür yer almaktadır. İsa’nın başının ve bakışlarının ise ters tarafa yönelmiş olması dikkat çekicidir. Sol alt köşede ise uyuyan askerlerin tasvirleri yer almaktadır (Fig. 9).

9. yüzyıla tarihlenen psalterlarda daha çok Chairete sahnesinin tercih edildiği gözlemlenir. Bir başka diriliş sahnesi, Anastasis ile kıyaslandığında, neden Chairete sahnesinin daha çok tercih edildiği

⁸⁴ Ousterhout 2013, 235.

⁸⁵ İsa’nın Diriliş sonrası siklusu içerisinde yer alan sahneler; Mezardaki Meryemler/Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi/Chairete-Emmaus Yolu-Thomas’ın Şüphesi/Şüphesizliği şeklindedir.

⁸⁶ Floransa 6.23 fol. 60v.’de yine simetrik yerleşimi görmek mümkündür. Geniş bilgi için bk. Velmans 1971, fig. 124.

Kitab-ı Mukaddes'te ve Liturjide Mür ve Bizans Tasvir Sanatında Myrophoroi/Mür Taşıyan Kadınlar

noktasında çeşitli görüşler mevcuttur. Bu bağlamda Brubaker (2008), bunun nedenleri arasında liturjik etkinin önemli olduğunu belirtir ve Kutsal Hafta'ya ait leksionarianlarda, Anastasis'in yer almamasının en önemli etken olabileceğine değinir (s. 301-302)⁸⁷. Chairete'in, Anastasis'e göre nicel olarak daha çok tercih edilme nedenlerinden bir diğerini ise, sembolik bağlamda ele alır. Chairete ile olan dirilmenin dünya gözüyle olmasının aksine, Anastasis'in Hades'te⁸⁸ gerçekleşmiş olması, sahnenin az tercih edilme nedenlerinden biri arasında olmasını güçlendirmektedir.

9. yüzyıla ait psalterlarda, Diriliş siklusu içerisindeki Chairete sahnesinin, Çarmıh sahnesi ile kıyaslandığında fazla olması dikkat çeker. Kartsonis ve Grabar bunun, ikonofil/ikonodül kökenli olduğunu savunur. Bu bağlamda İsa'nın insani yanına vurgu yapılarak enkarnasyonu tasdik edilmektedir⁸⁹. Brubaker (2008), sahnenin, özellikle 9. yüzyıla ait psalterlarda nicel olarak çok olması noktasında, siyasi nedenlere gönderme yapar ve bu nicel çokluğun nedenini, dönemin ikonoklazma sonrası tasvir yasağına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış olabileceğine bağlar. Çünkü bilindiği üzere ikonoklazma, daha çok İsa'nın enkarnasyon tasviri ile ilgili ikonalarına karşı çıkmıştır. Bu nedenle Diriliş sahnelerinin tasvir yasağı hemen sonrası psalterlarda önemsenmesi, İsa'nın ölüm sonrası dirilişine, onun hem insani hem de tanrısal yanına yani kısaca enkarnasyonuna bir delildir. Bu bağlamda ikonodül taraftarlarının savı şu şekildedir. İsa'nın tasvirlerinin inkâr edilmesi, aslında onun enkarnasyonu ve insani yanını reddetmek anlamına gelmektedir (s. 302).

Orta Bizans döneminde Kapadokya bölgesinde hem Myrophoroi hem de Chairete sahnelerini görmek mümkündür. Sahnenin, 9. yüzyıl psalterlarının aksine, Anastasis ile aynı oranda tercih edilmiş olması dikkat çeker⁹⁰. Sahnenin, İsa'nın Diriliş siklusu içerisinde yer aldığı örneklerde, sahne genelde Anastasis ile birlikte verilmiştir⁹¹.

Çalışma kapsamında, duvar resmi için seçilen Kapadokya örnekleri; Göreme Karanlık ve Çarıklı Kilise şeklindedir. Her iki sahne benzer ikonografik detaylar içerir. Sahnenin en belirgin elemanı, bir elinde mızrak tutan ve diğer eliyle Meryemlere boş mezarı gösteren melektir. Askerlerin, meleğin ve Meryemlerin sahneye yerleştirilmesi ufak detaylar dışında aynıdır. (Fig. 10-11).

Konis (2006), Kapadokya bölgesi Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi sahnesindeki kadınların ellerindeki buhurdanların⁹², daha çok liturjik kökenli olduğuna ve muhtemelen Kudüs etkisi ile ortaya çıktığına değinir. Yazıtlarda geçen *ΜΤΡΟΦΟΡΕ/Μür Taşıyan* ya da *ΜΟΙΡΟΦΟΡΟΙ/Μür Taşıyan Kadınlar* ifadesinin Kudüs odaklı ortaya çıkan kadın dekoneslerin, Mür Taşıyan Kadınlar ile bağlantısına dikkat çeker (s. 340-344).

13. yüzyıla tarihlenen Mileşeva/Sırbistan Göge Yükseliş Kilisesi (1234) duvar resmi örneği, naosun batı kolunda, kilisenin banisi Vladislav'ın mezarı üzerindedir. Sahnede, bir kaya üzerinde oturan beyaz kıyafetli melek, boş mezarı Meryemlere göstermektedir. Sağ alt düzleme ise askerler yerleştirilmiştir. (Fig. 12).

Sahnedeki melek tasviri Balkan resim sanatı kapsamında oldukça önemli bir yere sahiptir. Yerel ustaların ve sanatçıların çalıştığı kilisedeki resim programı, bölgesel üsluptan izler taşıyor olması adına sanat tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Klasik dönemden etkilenmenin gözlemlendiği kilise resim programı içerisinde, Grabar'ın (1953) verdiği örnek, sahnede melek tasviri üzerinden verilmiş olması adına dikkate değerdir (s. 143-149).

Göge Yükseliş Kilisesi örneğinde olduğu gibi, Bera/Ferrai Kosmosoteira Kilisesi (1152) Isaak Komnenos'un mezarı kuzeybatı kanat tonuzu üzerinde ve başkent Konstantinopolis Pantokrator Manastırı'na (Zeyrek Camii) (1118-36) ait tipikonda belirtildiği üzere hanedan ailesinin mezarının yer aldığı Orta Kilise/Heroon Şapeli II. İonnes Komnenos'un mezarı üzerinde Myrophoroi sahnesi yer

⁸⁷ Geniş bilgi için bk. (Mateos 1963, 72-91).

⁸⁸ Anastasis sahnesi ve Hades arasındaki ikonografik bağlantı geniş bilgi için bk. (Zenbilci, 2021, 170-177).

⁸⁹ Corrigan 1992, 88-89; Grabar 1980-81, 11-16; Grabar 1984, 239-242; Kartsonis 1986, 138, 228-29.

⁹⁰ Kılıçlar Kilise, Eski Tokalı kilise de Anastasis sahnesi ile birlikte yer alır (Konis 2006, 2001).

⁹¹ Diğer örnekler geniş bilgi için bk. (Konis 2006, 320-355).

⁹² Kapadokya Bölgesi kilise tasvirlerindeki buhurdanlar geniş bilgi için bk. (Altun 2020, 116-135).

almaktadır⁹³. Bu bağlamda, sahnenin bir mezar üzerinde yer almasının kökeninde yine liturjik etki aranmalıdır.

Sonuç olarak; Mür, bir buhur malzemesi olarak çağlar boyunca hep tanrısallık ile ilişkilendirilmiş ve bu nedenle liturjide kullanılan önemli bir madde olmuştur. Üç Müneccim'in İsa'ya hediye ettikleri üç şeyden birisi yine mürdür. Yukarıda bölümde değinildiği gibi Kitab-ı Mukaddes referanslarından edinilen bilgilere göre Süleyman'a ve diğer kraliyet üyelerine sunulan bir hediye olması adına da profan bir özellik gösterir. Koruyucu etkisi nedeniyle, ölüm ritüeli ve daha sonra liturjisinin ayrılmaz bir parçası olan mür, çalışma konusunun da ana hatlarını oluşturmuştur. Bu bağlamda, mürün bu özelliği, kadın figürü ile birleşmiş ve Kitab-ı Mukaddes referanslı olarak İsa'nın Dirilişi için oldukça önemli bir gösterge olan Mür Taşıyan Kadınlar, enkarnasyonun bir delili olarak hem kilise içerisinde dekoneslik gibi bir görevin ortaya çıkmasına hem de sahnenin Hıristiyan resim sanatı içerisinde yer almasına vesile olmuştur. Bu bağlamda sahne, iki noktada önemlidir. İlk düzeyde, mürün ölüm ritüeli bağlantısı ile geçmişten gelen etkisine gönderme yapılırken, ikincil düzeyde ise İsa'nın enkarne olmasına tanıklık etme adına, Hıristiyan resim sanatında kadın figürünün öne çıkmasına da katkı da bulunmuştur.

⁹³ Ousterhout 2013, 237-238.

Kaynakça

Altun, İ., F. (2020). "Kapadokya Kaya Kiliselerinde Buhurdan Tasvirleri". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 37(1), 116-135.

Ataç, N. (2015). "Kappadokia'da Kapalı Yunan Haçı Planlı Kiliselerde Apsis, Doğu Haç Kolu ve Köşe Mekanları Resim Programı". (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Atchley, E. G. C. F. (1909). *A History of the Use of Incense in Divine Worship*. London: Longmans.

Bender, A., P. (1895). "Beliefs, Rites, and Customs of the Jews, Connected with Death, Burial, and Mourning. (As Illustrated by the Bible and Later Jewish Literature)". *The Jewish Quarterly Review* 7(2), 259-269.

Ben-Yehoshua, S., Borowitz, C., Hanus, L. (2012). "Frankincense, Myrrh, and Balm of Gilead: Ancient Spices of Southern Arabia and Judea", *Horticultural Reviews* 39, 1-79.

Biddle, M. (1999). *The Tomb of Christ*. Stroud: Sutton Publishing Ltd.

Brubaker, L. (2008). *Vision and Meaning in Ninth-Century Byzantium. Images as Exegesis in the Homilies of Gregory of Naziansus*. Cambridge: Cambridge University Press.

Caseau, B. (2007). *Incense and Fragrances: from House to Church. A Study of the Introduction of Incense in the Early Byzantine Christian Churches*, *Kislinger I*, 75-91.

Chang, H., Scott, H. (2017). "Scents, Community, and Incense in Traditional Chinese Religion". *Material Religion* 13(2), 156-174.

Christian, R. (2019). "Isabel, House, Church, or Neither? The Dura-Europos House Church as Christian Place and Christian Initiation Centre". (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), University of Calgary, Calgary.

Cooper, E. Michie, C. A. (1991). "Frankincense and Myrrh as Remedies in Children". *J. R. Soc. Med. Volume 84*, 602-605.

Corrigan K. (1992): *Visual Polemics in the Ninth-Century Byzantine Psalters*, Cambridge.

Classen, C. (1994). *Aroma: The Cultural History of Smell*. New York: Routledge.
The Diatessaron of Tatian (t.y.). Philip Schaff <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf09.html>

El Ashry, El S., Salama, H. R., Osama, M., Saleh, A. (2003). "Components, therapeutic value and uses of Myrrh". *Pharmazie*, 58, 163-168.

El-Amin, A., Maksoud, G. (2011). "A Review on the Materials Used During the Mummification Processes in Ancient Egypt". *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 11(2), 129-150.

Evans, S. (2002). "The Scent of a Martyr", *Numen*, 49(2), 193-211.

Grabar, A. (1953). *The Great Centuries of Painting. Byzantine Painting*. A. Skira (ed.). S. Gilbert (trans.). Cleveland: The World Publishing Company.

Grabar, A. (1956). "La fresque des saintes femmes au tombeau à Doura". *Cahiers Archéologiques*, 8, 9-26.

Grabar, A. (1980-81). "Sur Plusieurs Images Insolites du Christ Dans le Psautier Chloudov". *ΔΧΑΕ, IV*

(10), 11-16.

Grabar, A. (1984). *L'Iconoclasme Byzantine, Le Dossier Archéologique Paris* (2nd ed.). Paris: Colledge France.

Harley, F. (2006). *The Narration of Christ's Passion in Early Christian Art. Byzantine Narrative in Honour of Roger Scott.* (Ed.). J., Burke, U., Betka, P., Buckley, K. Hay, R., Scott, A., Stephenson. Melbourne: Australian Association for Byzantine Studies.

Hughes, K. (2007). *The Incense Bible: Plant Scents That Transcend World Culture, Medicine, and Spirituality.* New York: Haworth Press.

Baeten, J., Challe, S., Deforce, K., Degryse, P., De Vos, D. (2014). « Holy Smoke in Medieval Funerary Rites: Chemical Fingerprints of Frankincense in Southern Belgian Incense Burners”. *PLoS ONE* 9(11): e113142. doi: 10.1371/journal.pone.0113142

Karnas, V., A. (2016). “The Liturgical Function of Consecrated Women in the Byzantine Church”, *Women Deacons? Essays with Answers* (Ed. Phyllis Zagano), Minnesota: Liturgical Press. 168-190.

Kartsonis A. (1986). *Anastasis, The Making of an Image*, Princeton: Princeton University Press.

Kenna, M., E. (2005). “Why does incense smell religious? The anthropology of smell meets Greek Orthodoxy”. *Journal of Mediterranean Studies*, 15(1), 1-21.

Konis, P. (2006). “The Post-Resurrection Appearances of Christ. The case of the Chairete or ‘All Hail’”, *Rosetta* 1, 31-40.

Konis, P. (2008). *From the Resurrection to the Ascension: Christ's Post-Resurrection Appearances in Byzantine Art (3rd – 12th c.)*, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies Institute of Archaeology and Antiquity. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). College of Arts and Law, The University of Birmingham. Birmingham.

Köroğlu, G. (2015). “Bizans Döneminde Buhur - Buhurdan Kullanımı ve Mersin Muzesi'ndeki Buhurdan Örnekleri”. *Olba Kazısı Serisi, V/SELEVCIA AD CALYCADNVM, V*, 51-77.

Kraeling, C., H. (1967). “The Excavations at Dura-Europos. Final Report VIII. Part II”, *The Christian Building*. New York: J. Augustin Publisher.

Lindblom, J. (2019). *Women and Public Space Social Codes and Female Presence in the Byzantine Urban Society of the 6th to the 8th Centuries.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Helsinki University, Helsinki.

Matéos, J. (1963). *Le typicon de la Grande Église, t. II. Le cycle des fêtes mobiles 166-167.* Rome : Edizioni Orientalia Christian.

Millet, G. (1960). *Recherches sur l'Iconographie de l'Évangile.* Paris : E. De Boccard.

Moeran, B. (2009). “Making Scents of Smell: Manufacturing and Consuming Incense in Japan”. *Human Organization*, 68(4), 439–450.

Musselman, L., J. (2007). *Figs, Dates, Laurel, and Myrrh, Plants of the Bible and the Quran.* Portland: Timber Press.

Nemu, D. (2019). “Getting high with the most high: Entheogens in the Old Testament”, *Journal of Psychedelic Studies*, 3(2), 117–132.

Ousterhout, R. (2013). “Women at Tombs: Narrative, Theatricality, and the Contemplative mode.

Kitab-ı Mukaddes'te ve Liturjide Mür ve Bizans Tasvir Sanatında Myrophoroi/Mür Taşıyan Kadınlar

Wonderful Things”, Byzantium Through its Art Papers from the forty Spring Symposium of Byzantine Studies, London, 20–22 march 2009. (Ed. Anthony Eastmond, Liz James), Asghgate. 229-246.

Peppard, M. (2012). “Illuminating the Dura-Europos Baptistery: Comparanda for the Female Figures”. *Journal of Early Christian Studies*, 20(4). 543-574.

Peppard, M. (2016). *The World’s Oldest Church Bible, Art, and Ritual at Dura- Europos, Syria*. New Haven: Yale University Press.

Potočnik, M. (2017). *A History of Death and Funeral Rites: A Case Study of the Ga In Jamestown (Ghana)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). University of Ghana, Ghana.

Merrill F., Unger, M. F. (1988). “Incense,” *The New Unger’s Bible Dictionary*, rev. ed., ed. R. K. Harrison Chicago: Moody Press.

Velmans, T. (1971). *Le Tétraévangile de la Laurentienne*, Florence Laur. VI. 23 (Bibliothèque des Cahiers archéologiques VI). Paris: Klincksieck.

Volbach W. F. (1952): *Elfenbeinarbeiten der Spätantike und des frühen Mittelalters*, Römisches Germanisches Zentralmuseum zu Mainz, Forschungsinstitut Für Vor-und Frühgeschichte Altertümer 7, Mainz

Weitzmann K. (1966). ‘Eine vorikonoklastische Ikone des Sinai mit der Darstellung des Chairete’, *Tortulae: Studien zu altchristlichen und byzantinischen Monumenten (Römische Quartalschrift 30, Supplement)*, 317-325.

Wilkinson J. (1972): ‘The Tomb of Christ, An Outline of its Structural History’, *Levant* 4, 83-97.

Wood, H. (2009). *Byzantine women: Religion and Gender Construction*. *Rosetta* 7(5). 19-32.
<http://www.rosetta.bham.ac.uk/issue7supp/byzantine-women/>

Zenbilci, K. İ. (2021). *Bizans Sanatında Alegorik Bir Figür: Hades*. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 11(21). 153-189.

Çevrimiçi Kaynaklar

The Online Bible College, *Discovering Jesus Course 42, Gold, Incense and Myrrh*
www.onlinebiblecollege.com, 2001.

<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/8099-incense>

<https://artidecorative.milanocastello.it/en/content/marys-sepulchre>

<http://teca.bmlonline.it/ImageViewer/servlet/ImageViewer?idr=TECA0000025956&keywords=Plut.01.56#page/36/mode/2up>

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84522082/f74.item>

Figürler

Fig. 1 Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi, Dura- Europos Vaftizhanesi (Christian, 2019, Ek C2)

Fig. 2 Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi, Dura- Europos Vaftizhanesi (Peppard 2016, Levha 7, Dura Europos Vaftizhanesi Koleksiyonu)

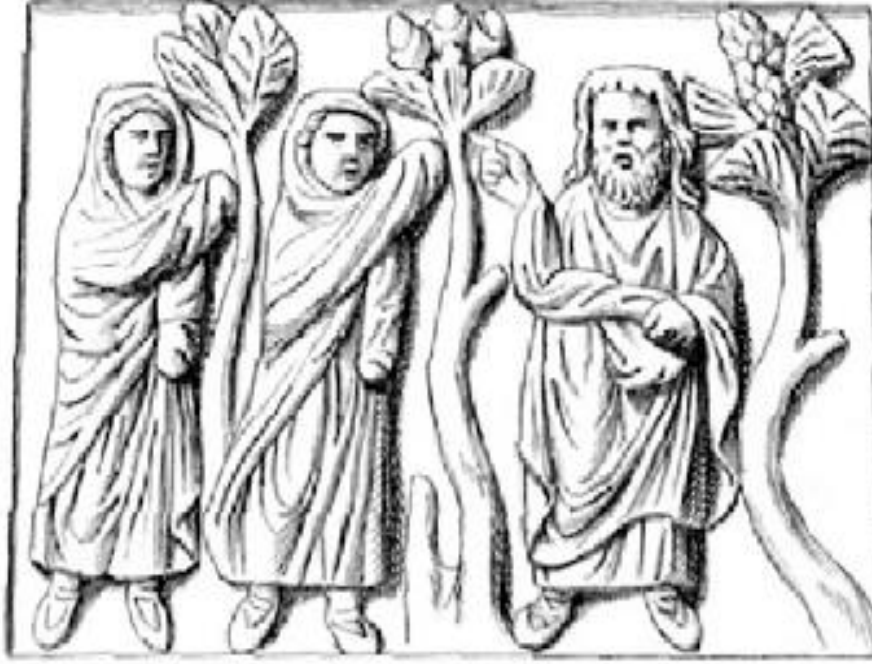

Fig. 3 Chairete Sahnesi, Roma Santa Sabina Kilisesi Ahşap Kapı Kanadı (Harley 2006, 538, Fig. 12)

Fig. 4 Chairete Sahnesi, Fildişi Diptikon Kanadı, Milano Sforzesco Şatosu, Müzesi Trivulzio Koleksiyonu (Volbach 1952, no. 111, Levha 33)

Fig. 5 Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi Sahnesi, Kutsal Topraklardan Gelen Hacılara Ait Bir Ampulla (Ousterhout 2013, 235, Fig.16.1).

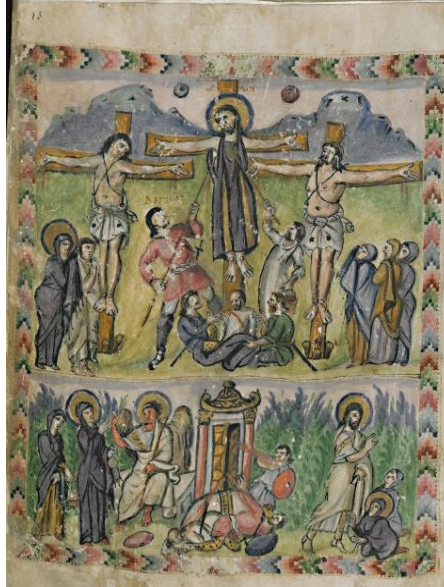

Fig. 6 Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi ve Chairete Sahneleri, Rabbula İncili/Laurenziana, Cod. Pluteus I, 56, fol. 13r.
<http://teca.bmlonline.it/ImageViewer/servlet/ImageViewer?idr=TECA0000025956&keywords=Plut.01.56#page/36/mode/2up>

Fig. 7 Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi Sahnesi, Ravenna Sant' Apollinare Nuovo Bazilikası (Hatice Demir Arşivi, 2016)

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Croc 510

Fig. 8 Chairete Sahnesi, Naziansoslu Gregorios'un Homiliyeleri/Paris BnF Ms. gr. 510, fol. 30v.
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84522082/f74.item>

Fig. 9 Chairete Sahnesi, Athos Pantokrator Manastırı, Pantokrator 61, fol. 109r. (Brubaker 2008, 30, fig. 120)

Fig. 10 Mür Taşyan Kadınlar/Myrophoroi, Göreme Karanlık Kilise, (Altun 2020, 124, Şekil 10 a-b)

Fig.11 Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi, Kapadokya Çarıklı Kilise (Ataç 2015, 55, Resim 21)

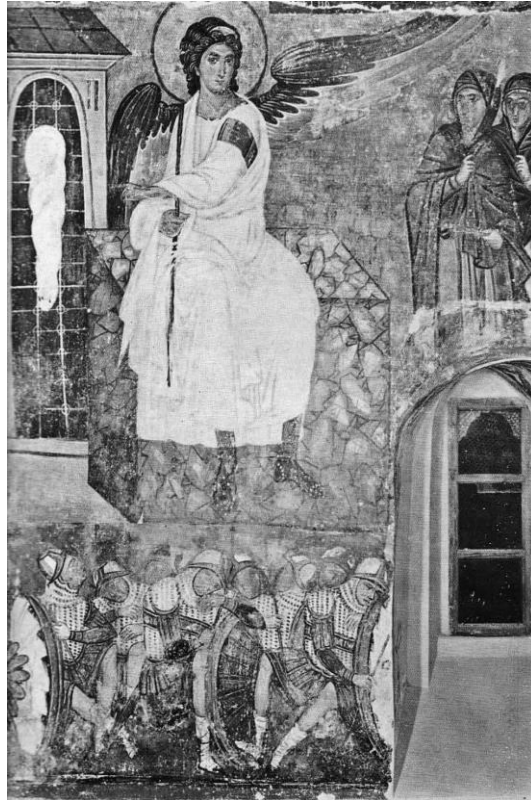

Fig.12 Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi, Göğe Yükseliş Kilisesi, Mileševa/Sırbistan, 1234 (Ousterhout 2013, 237, Fig.16.2)